

13. Schnitzler, B. Un symbolique codifié / B. Schnitzler // Rites de la mort en Alsace. De la Préhistoire à la fin du XIXe siècle. – Strasbourg, 2008. – P. 245 – 258.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена символика мака на белорусских надгробиях XIX – начала XX в. Приводятся её основные значения и источники, повлиявшие на их формирование. Рассмотрены основные варианты использования изображений мака в белорусских надгробиях этого периода. Внимание уделено реконструкции культурных контекстов бытования символика мака.

SUMMARY

The article considers the symbolism of the poppy on the Belarusian tombstones of the XIX – early XX centuries. The basic values and sources that influenced their formation are given. The main options for the use of poppy images in Belarusian gravestones of this period are considered. Attention is paid to the reconstruction of cultural contexts of poppy symbolism.

Гулак Н. А.

КРЫНІЦЫ ФАРМІРАВАННЯ ПАЭТЫЧНАЙ СЕМАНТЫКІ ПАРТЫЗАНСКІХ ПЕСЕНЬ БЕЛАРУСІ

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў
(Паступіў у рэдакцыю 22.10.2018)*

У беларускай савецкай фалькларыстыцы своеасаблівым прыярытэтам ў вывучэнні фальклору Вялікай Айчыннай вайны на працягу дзесяцігоддзяў карысталася партызанская песня. Некаторыя важныя тэарэтычныя высновы і фактычны матэрыял па ёй прадстаўлены ў працах Л. Г. Барага, І. В. Гутарава, Л. С. Мухарынскай, М. Я. Грынבלата, К. П. Кабашнікава, І. К. Цішчанкі, А. С. Фядосіка, Г. А. Барташэвіч і іншых. Аднак на сёння партызанская песня застаецца тэрміналагічна неакрэсленай і канцэптуальна неасэнсаванай, бо выступае з'явай складанай, неаднароднай па жанравых прыкметах і формах творчага працэсу. Як і ўся народная творчасць часоў Вялікай Айчыннай вайны, гэтая яе частка вызначаецца шматузроўневай і поліфанічнасцю, што абумоўлена інтэнсіўным працэсам адаптацыі, трансфармацыі і рэпрадукцыі традыцыйных і новых фальклорных сюжэтаў, жанравых форм і мастацкіх сродкаў.

Па спосабах узнікнення, бытавання і трансляцыі партызанскі фальклор у гады вайны набыў характар шырокага сацыякультурнага руху, стварыўшы моцны ўплыў на пасляваенную народную спеўную традыцыю і народнапесеннае прафесійнае мастацтва. Даследчыкі адзначалі, што ўласна партызанскі фальклор спарадзіў вялікую колькасць новаўтварэнняў, самастойных па сюжэце і ідэйным змесце, якія таксама бытавалі ў разнастайных варыянтах [7, с. 25]. Песні пра вайну жылі ў вуснай традыцыі дзесяцігоддзі, развіліся ў наватворы, ідэйна, тэматычна, сюжэтна і вобразна звязаныя з названай праблематыкай. Напрыклад, у выданні А. М. Кукрэш апублікаваны два дзясяткі такіх песень, зафіксаваных у фальклорных экспедыцыях па Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI ст. [5, с. 389 – 424].

Крыніцай фарміравання песеннага рэпертуару часоў вайны паслужыла даваенная спеўная традыцыя, у тым ліку салдацкая песня эпохі Грамадзянскай вайны і наступных ваенных кампаній. Напрыклад, у працы «Белорусская народная

партизанская песня» Л. С. Мухарынская ўказвала на распаўсюджаную на ўсходзе Беларусі песню «Командир седой, высокий», сюжэт якой звязаны з рэальнымі эпізодамі грамадзянскай вайны на Далёкім Усходзе і ў Забайкаллі [8, с. 50]. У сваю чаргу, у песнях чырвонаармейцаў увасоблены сюжэты і паэтыка яшчэ больш ранняй песеннай традыцыі – салдацкай і рэкруцкай. Даследчыкамі адзначана таксама, што тэматыку Грамадзянскай вайны актыўна пераймаў гарадскі раманс, даючы ёй свой інтанацыйны і вобразны строй [4, с. 79; 6, с. 11].

Паводле В. Я. Гусева, варта размяжоўваць паняцці «вусны рэпертуар партызан» і «ўласна індывідуальная, самадзейная іх творчасць». Нельга ігнараваць узаемасувязь між імі, але і атаясамліваць іх неправамерна: «Першае паняцце значна шырэй за другое, паколькі ўключае ў сябе і творы традыцыйнага фальклору, што выконваліся без усялякіх змяненняў, і творы інтэрнацыянальнай ці нацыянальнай рэвалюцыйнай паэзіі, і папулярныя творы прафесійных паэтаў і кампазітараў, і творчасць саміх партызан, і фальклорныя творы, якія ўзніклі ў гады вайны ў асяроддзі ўсяго насельніцтва акупіраваных тэрыторый» [3, с. 26]. Асабовы склад партызанскіх атрадаў, умовы патрызанскага побыту стваралі глебу для інтэрнацыянальных зносін і спрыялі пашырэнню песеннага рэпертуару [8, с. 53].

У артыкуле публікуюцца матэрыялы архіва Л. С. Мухарынскай, запісаныя ёю ў экспедыцыях 1945 і 1951 гадоў [2]. Яны належаць да вуснага рэпертуару партызан і насельніцтва акупаваных тэрыторый Беларусі і аналізуюцца ў аспекце суадносін у іх навізны і традыцыйнасці. Марфалагічныя і граматычныя формы ў тэкстах цалкам захаваны, пунктуацыя выпраўлена ў адпаведнасці з сучасным ужываннем знакаў прыпынку.

У даваенных савецкіх выданнях фальклору сустракаюцца песні Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў, сюжэтныя песенныя матывы потым фіксуюцца ў рэпертуары Вялікай Айчыннай вайны. Напрыклад, у зборніку «Песни сибирских партизан» (1935) змешчаны ўзор пад назвай «Партизанская сестра», запісаны ў Томску «ад дачкі рабочага» (сібірскія партызаны – падполле і партызанскі рух у Цэнтральнай Сібіры ў 1918 – 1919 гг. у тыле антыбальшавіцкіх ваенных фарміраванняў). Песня пра медсястру перадрукавана ў выданні «Творчество народов СССР» (1938). Нягледзячы на тое, што тэксты праходзілі рэдактарскую апрацоўку, у іх захаваліся дэфектна перададзены тапонім: «*Во селе Мухартебиле, / Где колчаковцы стоят*» (Мухаршыбір, бур. Мухар Шэбэр – сяло ў Забайкаллі). Сюжэтны матыў «цяжка паранены сын піша маці з бальніцы пра свае раненні» надзвычай пашыраны і звычайна ўзнікае ў песнях-мадыфікацыях гарадскога раманса: «*Жив я, ранен, да не опасно, / Скоро еду к вам домой*» [9, с. 84]. У запісе Л.С. Мухарынскай 1945 г. гэты матыў мае развітую гратэска-іранічную форму:

*Уж вечар вечарэць, / Арудзія грымяць,
Салдаты ў акапах / Махорачку кураць.
А хлеба ў іх ні крошкі, / Сухарыкі грызуць,
(а) Бедным салдацікам / І кушаць не даюць.
Разведчыкі даносяць, / Што немцы к нам ідуць.
Бяры вінтоўкі ў рукі, / Патроны пададуць.
Заляскалі затворы, / Пайшоў крывава бой.
Быць можэт, я вярнуся / На Родзіну дамой.*

*Быць можэт, я вярнуся / Без рук і без нагі ...
На трэці дзень ад Пасхі / Письмо я палучыў.
У письме мамаша пішэць, / Айца немец убіў.
Бяру пяро, бумагу, / Саджуся і пішу:
Не плач, мая мамаша, / Я ранены ляжу.
Но ранен не апасна, / Ляжу я без нагі.*

За гэту неапаснасць / Па локаць без рукі [2, сш. 1945 г., л. 50].

Звяртаюць на сябе ўвагу вобразы «салдацікаў у акопах» (працяглая «акопная война» была характэрна для баявых дзеянняў Першай сусветнай). У радках «*А хлеба ў іх ні крошкі, / Сухарыкі грызуць / (а) Бедным салдацікам / І кушаць не даюць*» няма характэрнага для твораў Вялікай Айчыннай вайны ўсведамлення ўсенароднай вызваленчай барацьбы. Відавочна, у гэтым тэксце захаваліся выразны кампанент старой салдацкай песні. Па сваёй жанравай прыродзе прыведзены тэкст – мадыфікацыя гарадскога раманса ў ліра-эпічнай форме. Узор перакрэслены рукой Л. С. Мухарынскай, відавочна, з-за адсутнасці баявога пафасу, на выяўленне якога была скіравана яе праца ў 1940 – 1950-я гады.

Традыцыя мяшчанскага раманса, паводле ацэнкі даследчыцы, стварала вялікую небяспеку чужароднага ўплыву на народную песеннасць [8, с. 47]. Аднак гратэскна-іранічны матыў у апісанні раненняў «салдаціка» з’яўляецца ўстойлівым якраз у сюжэтыцы жорсткага раманса, пра што сведчыць тэкст, запісаны ў 1998 г. у Слуцкім раёне: «*Піша, піша сын са службы, / Піша к родным пісьмецо, / Не печальцеся, радныя, / Я ў бальніцы чуць жывой. / У меня раны небацьшыя: / Па калена нет нагі, / А другая паўрадзіма, / Па плячо нету рукі*» [5, с. 394].

Стылістычнае адзінства песень Грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў на ўзроўні сюжэтаў і вобразаў маркіруюць наступныя лексіка-семантычныя адзінкі: конніца, тачанка, матрос, качагар, шабля, шашка, штык, аблітае крывёй знамя і іншыя. Прыкладам можа служыць песенны ўзор, зафіксаваны ў 1945 г. на Лагойшчыне:

*Свяча ў капоце дагараець, / Матросы ўсе спакойна спяць,
Карабль мчыцца поўным ходам, / Машыны слышна як стучаць.
Адзін матрос за ўсіх маложэ, / Схіліўшы галаву на грудзь,
Далёка Родзіна, далёка, / Не можэць ён, бядняга, уснуць.
Мама, мама дарагая, / Зачэм на свет нас прайзвела,
Судзьбой няшчаснай надзяліла, / Касцюм матроса мне дала?
Касцюм матроса празіраюць, / Нідзе праходу не даюць,
І намі цюрмы папаўняюць, / І на расстрэлы нас вядуць.
А мы расстрэлаў не баімся, / І нам не страшан кулямёт,
Мы за Савецкую Расію / Ідзем пад знаменем упярод.
Чаго вы, дзевачкі, байцеся / Шынелі чорнага сукна,
Пад гэтай чорнаю шинелькай / Храніцца серцэ марака [2, сш. 1945 г., л. 44].*

Прыведзены тэкст ілюструе мадыфікацыю гарадскога раманса ў ліра-эпічнай форме. Радкі «*І намі цюрмы папаўняюць, / І на расстрэлы нас вядуць... / Мы за Савецкую Расію // Ідзем пад знаменем упярод*» суадносяцца з гісторыяй рэвалюцыйных матросаў як актыўных удзельнікаў Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. і падаўленнем Кранштацкага мяцяжу ў 1921 г.

Да стала замацаванай у песеннай вобразнасці спецыфікі грамадзянскай вайны належыць і баявое прымяненне тачанак – агнявога сродку кавалерыі. Шашкі прымаюцца на ўзбраенне Чырвонай Арміі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. У Айчынную вайну тачанкі практычна выходзяць з баявога выкарыстання, а шашкі служаць узнагароднай зброяй генералаў. Маніфестацыю пафасу ў прыведзеным тэксце стварае «новы» вобраз кулямётчыка на тачанцы, а таксама элементы баладнай традыцыі:

*Я кулямётчыкам радзіўся, / Я кулямётчыкам памру,
І ў бой паеду на тачанке, / І кулямёт с сабой вазьму.
Мой кулямёт у баі гарачы / Не астываець нікагда.
Быць можа, уеду я на ўрэмя, / Быць можа, уеду наўсягда.
Быць можа, меткая вінтоўка / Из-за куста разіць мяня,
Быць можа шашка ці нагайка... / Разрубіць белу грудзь маю.
І кроў гарачая палецца / На землю быстрым ручайком.
Ніхто на кроў не заплача, / Ніхто мой труп не ўбярэ.
Заплачыць маць мая – старушка, / Жана-красотка – нікагда.
Жана найдзець сабе другога, / А маць сыночка – нікагда [2, сш. 1951 г., л. 63 –*

64].

Укладальнік аднаго з першых зборнікаў песень вайны І. В. Гутараў адзначаў пашырэнне сярод партызан Беларусі песень, звязаных з гісторыяй грамадзянскай вайны. Матэрыялы архіва пацвярджаюць прыведзены тэзіс. Адсылкамі да гэтага часу служаць вобразы Фрунзэ, Чапаева, Будзёнага, бальшавіка «з красным знаменем у руках». Прывядзем фрагмент песні з вобразам Варашылава: «*Міжду намі, маладымі / Варашылаў праскакаў. / Я прыехаў к вам прасціцца / Да на фронт Вас праважаць. / Я жалаў бы вараціцца / І яшчэ раз паслужыць! / Стройце армію ў калоны, / Сабірайцеся ў палкі! / Мы германцаў атакуем / І вазьмём іх на штыкі!*» [2, сш. 1945 г., л. 83].

У партызанскі рэпертуар трапляюць далёкія ад уласна ваеннай тэматыкі творы, здольныя, аднак, выконваць функцыю вобразнага адлюстравання драматычнай рэчаіснасці вайны. Прыкладам служыць узор з цыкла сіроцкіх песень, матыўна-тэматычная структура якога адпавядае жорсткаму рамансу [1, с. 517]. Вызначальным паказчыкам служыць каларытная фігура лірычнага героя, рэфлексія якога, увасобленая ў сюжэтных і псіхалагічных гіпербалах, раскрываецца праз гіпертрафіраванае асабістае пачуццё:

*Ацец мой быў прыродны пахар, / А я работаў умесце з нім.
На нас напалі злыя немцы, / Сяло радноя падажглі.
Ацца ўбілі ў першай схватке, / А маць маю ў кастрэ сажглі,
Сястра мая была красотка, / Яна папала ў плен к урагу.
Тры дня, тры ночы брат стараўся, / Сястру із плену выручаў.
А на чацверту ноч падкраўся, / Сястру із плену выбіў я.
Удваём мы ў лодачке сядзелі / І ціха плылі на раке.
І ўдруг кусты зашэвялілісь, / Раздаўся выстрал ракавой.
Зладзей пусціў зладзейску кулю, / Убіў красавіцу-сястру.
Кругом-кругом я сірацею, / Кругом астаўся сірата.
Ой, выйду на гару крутую / І пасматру на родны край.
Гарыць-гарыць сяло радноя, / Гарыць уся Родзіна мая [2, сш. 1951 г., л. 63].*

Гэты ўзор апавядальнай песні маналагічнай формы з выражанай сюжэтыкай запісаны Л. С. Мухарынскай у 1951 г. у Мядзельскім раёне Мінскай вобласці. Праз паўстагоддзя, у пачатку 2000-х гадоў, збіральнік жорсткага раманса А. Кукрэш на Міншчыне зафіксавала варыянт гэтай песні [5, с. 398].

Такім чынам, разгледжаныя фальклорныя тэксты з неапублікаваных экспедыцыйных матэрыялаў Л. С. Мухарынскай, сабраных на Міншчыне ў 1945 і 1951 гадах, належалі да вуснага рэпертуару партызан і насельніцтва. У аспекце суадносін у іх навізны і традыцыйнасці адзначым, што значны кампанент іх семантыкі фарміруюць матывы песень Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў. Істотным фактарам служыць кантамінацыя матываў гарадскога раманса і балады, якая стварыла ўстойлівыя формы ліра-эпічнай песні. Народныя песні часоў Вялікай Айчыннай вайны трансліраваліся не толькі спантанна – часта яны перадаваліся свядома і мэтанакіравана. Носьбіты гэтага фальклору не прытрымліваліся ўстаноўкі на дакладнае ўзнаўленне зместу і формы першапачатковага ўзору. Адкрытасць тэксту да відазмяненняў спараджала актыўную самадзейную творчасць, стылявы ўзаемаўплыў жанраў народнага мастацтва. Пры гэтым інтэнсіўныя сацыяльныя зрухі ваеннага перыяду садзейнічалі інтэнсіўнаму ўзаемадзеянню традыцый народнай песеннасці. Вынікам стала пераасэнсаванне старой традыцыі і фарміраванне новых сюжэтных-тэматычных песенных матываў і форм.

ЛІТАРАТУРА

1. Башарин, А. С. Городская песня / А. С. Башарин // Современный городской фольклор : сб. ст. / редкол. : А. Ф. Белоусов, И. С. Веселова, С. Ю. Неклюдов. – М., 2003. – С. 503 – 534.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 349. Воп. 1. Спр. 82. Запісы беларускіх народных песень у Мядзельскім раёне Мінскай вобласці.
3. Гусев, В. Е. Славянские партизанские песни / В. Е. Гусев. – Л. : Наука. Ленинградское отд-е, 1979. – 176 с.
4. Друскин, М. С. Собрание сочинений : в 7 т. / М. С. Друскин. – СПб. : Композитор, 2012. – Т. 5. Русская революционная песня / сост., вступ. ст., коммент. С. В. Подрезовой. – 795 с.
5. Жорсткі рамас: фальклорныя песні / уклад., аўт. уст. арт. А. М. Кукрэш. – Мінск : Кнігазбор, 2010. – 435 с.
6. Красноармейский фольклор / сост. В. М. Сидельников. – М. : Советский писатель, 1938. – 208 с.
7. Крупянская, В. Ю. Материалы по истории песни Великой Отечественной войны / В. Ю. Крупянская, С. И. Минц. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – 210 с.
8. Мухаринская, Л. Белорусская народная партизанская песня: 1941 – 1945 / Л. Мухаринская. – Минск : Беларусь, 1968. – 63 с.
9. Творчество народов СССР / под ред. А. М. Горького, Л. З. Мехлиса, А. И. Стецкого. – М. : Ред. «Правды». Образцовая тип., 1938. – 592 с.

РЕЗЮМЕ

Впервые публикуются записи партизанской песни из архивных материалов белорусского этномузиколога Л. С. Мухаринской. На их примере анализируются источники формирования поэтической семантики партизанских песен Великой Отечественной войны. Выявлены рефлексы песни 1920-х годов и городского романса, доказана значительная устойчивость отдельных мотивов.

SUMMARY

Partisan song recordings from archive materials collected by Belarussian ethnomusicologist Lidia Mukharynskaya between 1945 and 1951 are published for the first time. They are used to illustrate the

sources of formation of stories of the Great Patriotic War partisan songs. They demonstrate the reflections of the 1920s folk songs, city romance. High sustainability of specific motives was demonstrated.

Гурко А. Викт.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКАХ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О БЕЛАРУСИ И РОССИИ У БЕЛОРУССКОЙ МОЛОДЁЖИ НА ТЕРРИТОРИЯХ БЕЛОРУССКО-РОССИЙСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ В 2010-Х ГОДАХ

*Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси
(Поступила в редакцию 25.02.2019)*

Этнокультурные процессы, происходящие в настоящее время на белорусско-российском пограничье, являются важным источником для изучения путей формирования национальной и этнической идентичности белорусов. С целью исследования особенностей этих процессов в рамках работы по белорусско-российскому проекту БРФФИ-РГНФ № Г18Р-065 «Трансграничная этнокультурная общность (по материалам белорусско-российского пограничья)» нами проведён опрос 52 студентов исторического факультета Могилёвского государственного университета (уроженцев Мстиславльского, Дрибинского, Быховского, Бельничского, Славгородского, Бобруйского, Круглянского, Могилёвского и Хотимского р-нов); 56 студентов исторического факультета Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины (уроженцев Буда-Кошелёвского, Гомельского, Добрушского, Лельчицкого, Брагинского, Калинковичского, Речицкого р-нов); 50 студентов историко-филологического факультета Полоцкого государственного университета (уроженцев Оршанского, Толочинского, Глубокского, Полоцкого, Витебского, Лиозненского, Шумилинского, Верхнедвинского, Браславского, Городокского, Докшицкого, Чашникского, Поставского р-нов). 28 опросных листов получено в результате интернет-опроса (случайная выборка). Студенческая аудитория была выбрана для выявления особенностей способов трансляции этнокультурных традиций, путей формирования национальной идентичности белорусской молодёжи на современном этапе.

В результате этнологического опроса, проведённого на территории Витебской, Могилёвской и Гомельской областей в 2018 г., было установлено, что основными источниками сведений как о Беларуси, так и о России, процессах в социальной, экономической, политической сферах являются электронные СМИ, Интернет и телевидение.

На вопрос «Из каких источников Вы получаете информацию о Беларуси, её истории и современном состоянии?» 84,1% респондентов ответили, что используют в качестве источника информации о Беларуси Интернет и телевидение; на вопрос «Из каких источников Вы получаете информацию о России, её истории и современном состоянии?» 72,4% также ответили, что используют в качестве источника информации о России Интернет и телевидение. При этом в своих ответах респонденты непосредственно указывают, что *«раньше в качестве основного источника информации они использовали книги, сейчас – Интернет»*, в качестве варианта *«раньше – школа, сейчас – Интернет»*.